

HALK İNANÇLARININ PSİKO-SOSYAL NEDENLERİ VE TÜRKİYE’DEKİ HALK İNANÇLARININ TARİHİ TEMELLERİ*

PSYCHO-SOCIAL REASONS OF PUBLIC FAITH, AND HISTORICAL BASIS OF PUBLIC BELIEFS IN TURKEY

*Fatih KANDEMİR***

ÖZET: Halk inançları genel olarak insanın inanma davranışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu inançların ortaya çıkmasında, belirsizlik duygusu, güvenlik ihtiyacı, geleceği bilme arzusu ve çaresizlik duygusu gibi birtakım psiko-sosyal faktörler oldukça önemli rol üstlenmiştir. Bu inançlar evrensel olmasına rağmen, ortaya çıkmış olduğu kültürün karakteristik özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’deki halk inançları da bu bağlamda düşünülebilir. Türkiye’deki halk inançlarının incelenmiş olduğu bu çalışmada bu inançların ortaya çıkış ve günümüze kadar geliş nedenleri ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca, halk inançlarının resmî dinin dışındaki inançları yansıttığı; ancak, bu inançların bazı yönlerden iç içe geçmiş olduğu ifade edildi. Bununla birlikte bu inançların bilimsel bir analize tabi tutulmaksızın yok sayılmaması gerektiğinin altı çizildi.

Anahtar Kelimeler: Halk İnancı, Belirsizlik Duygusu, Güvenlik İhtiyacı, Bilme Arzusu, Çaresizlik Duygusu

ABSTRACT: People’s beliefs generally emerged as a product of human behavior to belief. Psycho-social factors such as a sense of uncertainty, need for security, a desire to know the future, and a sense of helplessness have a very important role on the emergence of these beliefs. These beliefs also include the characteristics of the culture in which these beliefs were born although these beliefs are universal. Public faith in Turkey may also be considered in this context. In this study which examined the public belief in Turkey will be put outlines reasons how did they come on the scene and come today. It expressed that public beliefs reflected outside the official religion; however, it was expressed that these beliefs intertwined in some ways. It was also underlined that without being subjected to scientific analysis, these beliefs mustn’t be ignored.

Key Words: People’s belief, a sense of uncertainty, need for security, a desire to know, a sense of helplessness

1. GİRİŞ

İnsan dışındaki hiçbir canlıda zaman algısı bulunmadığı gibi, bu varlıklar “*Ben kimim? Bu dünyaya niçin geldim? Nereye gideceğim?*”¹ gibi sorularla meşgul olacak bir varoluş kavramına da sahip değillerdir. Oysa ki, varlıklar âlemi içerisinde mümtaz bir yere sahip olan insanoğlu, bilimsel olarak da kanıtlanmış olan zaman, varoluş, anlamlılık ve yeniliği arama genleri sayesinde diğer bütün varlıklardan farklı bir görünüm arz etmektedir. İnsanın anlam arayışı ve daima yeniliği arama özelliği de insanın değerine değer katan farklı bir özelliktir (Tarhan, 2006, s. 540). İnsanoğlu bu özellikleri sayesinde, yakın çevresinden başlayarak gittikçe genişleyen halkalar halinde müşahade edebildiği kadarı ile her şeyi inceler, gözlemler ve

*Bu makale *Karasu Yöresindeki Halk İnançlarının Fertler Üzerindeki Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011, Adli Çalışmanın İlgili Bölümünün Genişletilmesi İle Üretilmiştir.

**Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Öğretim Görevlisi, ffatihkandemir@gmail.com

araştırır. Dünya ile ilişki kurarken çok şey borçlu olduğu müşahede sayesinde insanoğlu, etrafında gördüğü her şeyi içine alıp, onları kendince değerlendirerek gözlemlediği dünyayı zamanla kendi iç dünyası haline getirmektedir (Yavuz, 1986a, s. 94). İnsanoğlunun bu özellikleri, tarihin ilk çağlarından itibaren bazı filozofların dikkatini çekmiş ve bu filozoflar olaylara anlamlı izahlar bulma konusunda gözlemler yapmışlardır. Bu bağlamda, bazı filozoflar “*bütün insanlar tabiatı gereği bilmeyi arzular*” iddiasında bulunurken, bir kısım psikolog ise insanın “*kesinliği arama*”, “*anlam arama*”, “*bilme ve anlama arzusu*”ndan bahsetmiştir (Spilka ve diğ., 2001, s. 176).

Yine insanın en önemli özelliklerinden biri de, tamamen soyut alanlarla ilgili olan inançları somuta indirgeme eğilimidir. Doğuştan gelen ve çocukluk döneminin karakteristik özelliği olan bu eğilim, ilerleyen yaşla birlikte azalmakta ise de tamamen ortadan kalkmamaktadır. Her türlü mucizeye rağmen inanmamak için birtakım mazeretler ileri süren İsrâiloğullarının Hz. Musa’ya, “...*Ey Musa! Allah’ı açıkça göstermedikçe sana asla inanmayacağız...*” (Bakara, 2/55) diye cevap vermeleri, insanın soyutu somutlaştırma eğilimini göstermesi açısından önemlidir. Bu psikoloji, tarihi süreç içerisinde insanın değişik varlıkları kutsallaştırıp onlara tapınmasını da beraberinde getirmiştir. İfade edilen bu özelliklerinden dolayı insanoğlu, müşahade ettiği olayları kendince değerlendirmiş, her bireyin iç dünyasının subjektifliği sonucunda değişik yorum ve açıklamalar ortaya çıkmış, bu açıklamalar ve yorumlamalar, bazen hayatı renklendirecek tarzda, bazen traji-komik açıklamalar şeklinde olmuş bazen de günümüze kadar geçerliliğini muhafaza edebilen ve bilimsel bir gerçekliği dile getiren bir formda olmuştur.

İnsanın bir yönüyle problemlerine bir çözüm bulma ve böylece hayata anlam verme ihtiyaçlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan halk inançları zamanla kitabî/resmî dinin belirlemiş olduğu inançlarla iç içe geçmiştir. Bununla birlikte bu inançlara bazen kitabî/resmî dinin inançlarından daha fazla önem verilmiş olduğu da bir gerçektir. Köse ve Ayten’in türbeler üzerine yapmış oldukları çalışmalarda belirtilmiş olan durumları destekleyecek birçok örnek bulunmaktadır. İstanbul Merkez Efendi Türbesi’nin yanında bulunan ve aynı adla anılan caminin imamının başından geçen bir olay bu örneklerden sadece bir tanesidir. Şöyle ki, imam, bir gün türbe bahçesindeki kapatılmış dilek kutusu üzerine çıkan ve burada dilekte bulunan bir kadın görür. Kadının dilekte bulunmuş olduğu kuyu eskiden açık olan; ancak bugün hurâfe gerekçesiyle görevlilerce kapatılmış olan bir kuyudur. Ancak yine de ziyaretçiler kapatılmış olan kuyunun üzerine çıkarak faklı ritüeller gerçekleştirmektedirler. Söz konusu kadın da böyle bir ritüel gerçekleştirmek için buradadır. Caminin imamı yaptığı uygulamanın hurâfe olduğu gerekçesi ile kadını ikaz eder. Bunun üzerine kadınla imam arasında şöyle bir diyalog geçer:

Kadın: “*Bana bak! Sen kaç senedir burada imamsın?*”

İmam: “*32 yıldır.*”

Kadın: “*Sen 32 yıldır burada bir şey bulamamışsın, ama bak benim kocam yoktu, kocam oldu. Evim yoktu, evim oldu. Az şey mi bunlar, haa?*”

Bu örnekte görüldüğü gibi, aynı mekânı kutsal kabul eden imam ve türbe ziyaretçisinin kutsallığın boyutları konusunda farklılaştığı görülmektedir (Köse ve Ayten, 2010, s. 28-29). Bu bağlamda ele almış olduğumuz bu çalışma, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan halk inançlarının ne olduğu, bu inançların oluşmasındaki psiko-sosyal bazı faktörlerin neler olduğu ve bu inançların ülkemizde yaygın oluşunun arka planındaki birtakım faktörlerinin neler olduğunu izah etmek için kaleme alınmıştır.

2. YÖNTEM

Halk inancının psikolojik bir olgu olması bu kavramın birçok faktörden etkilenmesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla çok boyutlu bir etkiye açık olan halk inancını tek bir yöntemle incelemeye çalışmak konunun anlaşılmasını ve açıklanmasını sınırlandıracaktır. Bu

bakımdan çalışmada psikolojik bakış açısıyla birlikte, dinî folklor gibi çalışmaların verilerinden de yararlanılmıştır.

Halk inançları konusu oldukça kapsamlı bir konu olduğundan, konunun işlenmesi bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada genel karakteristik özellikleri açısından halk inançlarının ne olduğu ve bireylerin bu inançlara sahip olmasındaki başlıca faktörlerin neler olduğu kısaca izah edilecektir. Ardından, halk inançlarının ülkemizde yaygın olmasındaki başlıca faktörler izah edilmeye çalışılacaktır. Sonuç ve tartışma ile çalışma sonlandırılacaktır.

3. HALK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ

İngilizce’de “*superstition*” sözcüğü ile ifade edilen *halk inancı*, “boş inanç, bâtıl itikat, hurafe” (Atalay, 1999, s. 3282) anlamında kullanılan bir terkiptir. Hançerlioğlu’na göre ise halk inancı “*bilgi alanının dışında kalan ve gerçeğe bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanma*”dır (Hançerlioğlu, 1975, s. 108).

Batıl inançlar, bir yönüyle bireylerin temel ihtiyaçlarından olan tutarlı ve işlevsel bir anlam oluşturabilme sisteminin bir ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bireyler özellikle yaşamlarıyla ilgili olarak bilimin yanıtlamakta yetersiz kaldığı soruların cevaplarını halk inançları içerisinde bulabilirler. Bundan dolayıdır ki, insanların geleceği tahmin ve kontrol edebilmek adına, düşüncelerinde kurguladıkları teorileri kültürel unsurlarla da harmanlayıp, ritüeller haline dönüştürmeleri batıl inançlara toplumsal bir nitelik kazandırır (Ayhan ve Yazar, 2005, s.19).

Kalafat’a göre, halk inançları, halkın yaşanan gerçek dinî hayatını yansıtır. Bu inançlar, dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde, resmî ve kitabî dinden, güzidelerin temsil ettiği dinden içerik ve mahiyet itibarıyla oldukça farklıdır ve halk inancı, dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı, halkların tarihî inançlarını da az-çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte halk inancının kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşır. Bu yönüyle halk inançları, elimizde bulunan, yaşayan canlı bir malzemedir (Kalafat, 1999, s. 88). Bununla birlikte, bir yönüyle kitabî olmayan dinin bünyesine giren, inanç motiflerini ve pratiklerini “hurafe”, “boş inanç” veya “bâtıl (uydurma) itikad” şeklinde sorgulanmadan yargılama eğilimlerinin olduğu görülmektedir. Ancak burada şunun da gözden kaçırılmaması gerekir. Kitabî olmayan, ‘halk dini’ bağdaştırıcı ve uyarlamacı bir özelliğe sahiptir (Atay, 2004, s. 107). Örneğin, Atay’a göre birçoğu kaybolmaya yüz tutmuş olan türbelerin yanında, hâlâ bir çekim merkezi olarak varlıklarını sürdüren türbeler vardır. Varlığını sürdüren bu türbeler, toplumsal dayanışma ve süreklilik işlevi çerçevesinde veya günlük yaşamda karşılaşılan problemleri giderme amaçlı olarak psikolojik işlevlerle yüklüdür. Şöyle ki, bu türbeler, özellikle bayramlarda yöre insanları tarafından topluca ziyaret edilirler. Böylece bir bakıma köy ya da kasabanın sembolü haline gelmiş olan bu türbeler, toplumsal birlik, dayanışma ve güven duygusunun yeniden üretimini sağlayacak ritüellerin odak noktasını oluştururlar. Öte yandan bu türbe ve yatırlar kuraklığı önleme, çocuk sahibi olma vb. amaçlarla da ziyaret edilebilirler (Atay, 2004, s. 108). Ayrıca bu inançlar kitabî dinin inanç ve uygulamaları ile de bazı noktalarda iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle halk inançlarının hepsini sorgulamaksızın, bu inançların kitabî dine aykırı olduğu gerekçesiyle topluca reddedilmemesi gerekir. Zira insanoğlunun hayat serüvenlerinde bu inançlar oldukça önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir.

Tanyu da, halk inançlarının hiçbir sorgulama olmaksızın reddedilmesine birtakım itirazlar yöneltmektedir. Şöyle ki, dünyanın her yerinde, değişik coğrafya ve kültürlerde de mevcut olan halk inançlarına, bid’at, boş inanç, hurafe ve bâtıl inanç gibi değişik isimler verildiği bilinmektedir. Görünüş itibarı ile günümüzün bilimsel gerçeklerine aykırı gibi gözükse de bu inanç ve uygulamaları görmezden gelip, bunları câhil insanların birtakım uydurmaları veya safsatalarından ibaret olarak mı görmek gerekir? Yoksa bu inançlar, dünyayı anlama ve bu yolla hayata anlam ve değer kazandıran bir olgu olarak mı anlaşılmalıdır? Ayrıca, burada

Tanyu'nun ifadesiyle “*Manevî halk inançlarının mahiyetini ilmî ve müteber, geçerli dinî esaslara göre, incelemeden, ölçmeden onu bâtil inanç veya boş inanç, hurâfe olarak görmek, ilmî ve yaşayan manevî ölçüye göre bir yargı sayılabilir mi? Niçin bu inançlara hurâfe denilmesi gerektiğinin ölçüsü nedir?*” (Tanyu, 1976, s. 125) sorularının haklı olarak sorulması ve cevaplandırılması veya en azından cevaplandırılmaya çalışılması gerekmektedir.

Relâtif (görelî) olan bâtil inanç kavramının açıklığa kavuşturulması için, konuyla ilgili birkaç tanımın tahlil ve değerlendirilmesini yapmanın uygun olacağını düşüncesindeyiz. Şüphesiz ki, bu inançların tanımı da dinin tanımı gibi herkesin bakış açısına göre değişiklik arz etmektedir.

Tanyu halk inancı ile ilgili düşüncelerini bâtil inancın, “*Bilgi alanının dışında kalan ve gerçekte bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanmadır.*” (Hançerlioğlu, 1975, s. 108) şeklindeki tanımından yola çıkarak izah etmeye çalışır. Tanımdaki özellikle iki noktaya itiraz eden Tanyu, ilk olarak, “*Bilgi alanının dışında kalmak nedir? Bilginin sınırları, ne zaman, nasıl ve ne ile tespit edilir?*” (Tanyu, 1976, s. 126) sorularının açıklığa kavuşturulmasını istemektedir. Ayrıca, Ay ve Güneş tutulmaları, dünyanın şekli vb. konular bir zamanlar bilimin dışında olmalarına rağmen bugün bilimin keşif alanına dâhil olmuştur. Eğer yukarıda belirtilen tanımın doğruluğunu kabul edecek olursak, Ay ve Güneş tutulması gibi bir durumun bir safstadan ibaret olduğunu da kabul etmek zorunda kalırız ki, bu da bilimsel gelişmeleri inkâr etmek anlamına geleceğinden mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde bu tanımın doğruluğunun kabul edilmesinin doğuracak olduğu diğer bir sonuç da, davranışçı psikolojinin Tanrı, ruh ve ölümsüzlük gibi konulara duyulan inanma ihtiyacını bir hurâfeye indirgediği gibi, inanç konusu başta olmak üzere birçok felsefi görüş ve ideolojik düşüncelerin bu tanımdan nasibini alarak yok sayılmasıdır.

Tanyu'nun yukarıdaki tanıma ikinci itirazı ise, “*gerçeklikle bağlantısı olmak*” deniliyor. *Acaba “gerçek” nedir? (Gerçek) zaman ve mekânla, araştırma ve incelemelerle değişmemekte midir? Yüzlerce yıl öncesinin insan hayatı ve davranışının, insan bilgisinin temeli olan “gerçekle” bugünün gerçeği aynı mıdır? Mutlak veya kesin bir gerçek nasıl tespit edilebilir?* (Tanyu, 1976, s. 126,1927) noktalarındadır.

Hücrenin ilk keşfedildiği yıllarda bunun çok büyük bir buluş olduğu dile getirilmiş, ardından atom bulunmuş ve atomun bölünemeyecek en son parça olduğu söylenmiştir. Bu buluşların bilimsel bir gerçek olduğu ifade edilmiş, ancak daha sonraki çalışmalarla atomun da bölünebileceği ve subatomik parçacıkların olduğu ortaya çıkmıştır. Yine evrenin sabit ve değişmez olduğu kavramı eskiden beri kabul edilirken Einstein, ışık hızından daha hızlı bir hareket olmadığını ifade etmiştir. Oysa şimdilerde bilim dünyası, ışınsal güç ve varlıkların ışık hızından on bin kat daha hızlı hareket ettiğini göstermektedir. Bu açıklamalar, duygu ve düşüncenin ışık hızından daha hızlı hareket eden bir akışının olduğunu ortaya koymuştur. Bu gibi buluşlar, bilim dünyasında bir hayal kırıklığı meydana getirmiş, daha önceden “gerçek” diye ifade edilen bazı bilimsel gelişmelerin, birden bire “gerçek” ile bağlantısı kesilmiştir. Fakat bilimin en önemli özelliği, kendisini sürekli geliştirmesi ve değiştirmesidir (Tarhan, 2009, s. 152,153).

Tanyu'nun üçüncü itirazı ise, “*Bir varsayımın gerçek olup, boş olmamasının ölçüsü pratiktir; pratiğe vurulup gerçekleştirilebilenler (bilimsel açıdan tutarlı olanlar) gerçek, gerçekleştirilemeyenler ise boştur.*” noktasındadır. Bu ifade yüzeysel ve derin bir tahlil karşısında tutarsızdır. Zira hiçbir zaman tecrübesi yapılmayan veya tecrübe edildikten sonra anlatılması mümkün olmayan inançlar da vardır (Tanyu, 1976, s. 127). Örneğin; ölüm ve ölümden sonrası ile ilgili inançlar bu tür tecrübelerdendir. Zira insan ölümü bir kez tecrübe eder ve geriye dönüp yaşamış olduğu tecrübeyi anlatamaz (Karaca, 2000, s. 30). Dolayısı ile bu iddia da yukarıda ifade edildiği gibi yüzeysel olmaktan ileri gidemeyecektir. Aynı şekilde, “*İnanç bilginin bittiği yerde başlar.*” ifadesi de en az bir önceki iddia kadar tutarsızdır. Bu iddia içerisinde, “*İnsan, ya bilir ya da uydurur.*” düşüncesini barındırması açısından tehlikeli olup,

inanmayı uydurmak olarak telakkî etmesi bakımından hatalı olduğu gibi hiçbir bilimsel geçerliliği de yoktur (Tanyu, 1976, s. 127,128). Zira, inanç dediğimiz şey bir yönüyle bilimsel olarak ispatlanamayan, yani objesi tahkike açık olmayan alanlarla ilgilidir. Kur’an’ın ifadesiyle inanan insan, gayba (Bakara, 2/3) inanmak durumundadır.

3.1. Halk İnançları İle İlişkili Bazı Kavramlar

3.1.1. Halk Dindarlığı

Dindarlık kavramının bir yönüyle *dinin yapılmasını emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmaktır*. Böyle bir tanım ise, zamanla dindarlığın şekilcilikten ibaret olduğu gibi bir kanıyı da beraberinde getirmiş, bu da dindarlığın ahlâkî boyutunun ihmal edilmesine yol açarak, şekilsel olarak dindar gözüken insanların, değişik nedenlerle dinin özüne aykırı olan birtakım inanç ve uygulamalarına neden olmuştur. Bu durum, farklı kültür ve medeniyetlerde olduğu gibi, İslâm kültür ve medeniyetinin hüküm sürdüğü Anadolu’da da varlığını hissettirerek, kitâbî-resmî dinin yanında bir de halkın tasavvurunda hayat bulan ve “*halk dindarlığı*” olarak kavramlaştırılan birtakım inanış biçimlerini de beraberinde getirmiştir.

Türk toplumunun çok yönlü ve dinamik dinî yaşantısı içerisinde, özellikle halk kitlesi arasında yaygın olan ve “*halk dindarlığı*” olarak nitelendirilen anlayış ve uygulamalar önemli bir yer tutarken, şehir merkezlerinde dinî bir eğitim görmüş kimselerden toplumun orta ve alt tabakalarına ve kırsal alanlara doğru gidildikçe, daha çok sözlü kültüre dayalı yerel adetlerin yanında mistik ve büyüsel öğelerle İslâmî öğelerin iç içe girdiği bu halk dindarlığının güçlü bir şekilde egemen olduğu görülmekte (Hökelekli, 2009a, s. 241), bu dindarlığın bazı ritüelleri din görevlileri tarafından da ister istemez gelecek kuşaklara bir kültür taşıyıcısı olarak aktarılmaktadır. Buna mukâbil, daha çok sözlü kültüre dayalı güçlü bir Türk halk dindarlığının karşısında bulunan kitâbî / resmî dindarlık, Günay’ın ifadesiyle, “*Yüksek entelektüel boyutları söz konusu olduğunda oldukça cılız kalmaktadır.*” (Günay, 2003, s. 7). İki kesim dindarlığı arasındaki en önemli fark ise, aydın kesim dindarlığının, görüş ve düşünüşe dayanmasına karşın, sıradan halk dindarlığının şekilde inat ve ısrara dayanmasıdır (Tümer, 1975, s. 80). Bir başka ifadeyle entelektüel kişiler, derin bir bilgiye sahip olup ve daha araştırmacı bir tavır sergilerlerken, çoğunluğu teşkil eden halk tabakası, şekilci ve eski alışkanlıklarında daha ısrarcı bir tavır sergilemektedir. İslâm bilginlerinden biri olan Bîrûnî de bu kesimler arasındaki farka dikkat çekmiş, her iki kesimin de kendilerine ait ortak özellikleri doğrultusunda tavır takındıklarını ifade etmiştir (Arslan, 2004, s. 41). Ancak din, sadece kitâbî formlar ile sınırlı kalmayan dinamik bir olgu olduğundan, dinin bu şekli ile halkın tasavvurundaki şekli, varlıklarını daima bir arada (senkretik) olarak sürdürmektedir (Köse ve Ayten, 2010, s. 26).

Aslında, alışılmış ve ortaklaşa paylaşılan bir davranış kuralı oluşturması, ahenkli bir dinî evrende kişileri buluşturması, toplumun ortak paydasını oluşturması ya da kişiye günlük hayatında hazır cevaplar sunması ve onu psikolojik olarak huzura kavuşturması bakımından halk dindarlığı/popüler dindarlık, sorunsuz gibi gözüke de, model bir anlayış olarak sunulmaya devam edildiğinde, meydana getirebileceği sorunlar da, belli bir alanla sınırlı kalmayacak, sağladığı rahatlığın yanında daima istismara açık olacaktır (Hökelekli, 2009a, s. 243).

3.1.2. Batıl İnanç/ Hurâfe

Sözlükte “*bunamak*” anlamına gelen hâref kökünden türemiş bir isim olan hurâfe kelimesi “*akla ve gerçeğe aykırı düşen aldatıcı söz*” (Yel, 1998, s. 381) anlamına gelmekte olup, ayrıca, uydurulmuş hikâye ve rivayet, bu hikâye ve rivayetleri aktarma ve benimseme tutumunu da ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle batıl inanç, dinde kesinlikle yeri olmayan, fakat günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen ve gerçekte din dışı olan, hatta dinin özüne ters düşen inanç ve uygulamalardır (Varlı, 2008, s. 16). Nazar boncuğundan medet ummak gibi... Batıl inançlar genellikle dinin bir parçası veya gereği olarak aktarılageldiği gibi, İsrailiyyât ve esâtîrden olmadığı halde bütünüyle sonradan uydurulan ve genellikle İslâm’ın

gerçeğiyle bağdaşmayan batıl inançları veya çarpık davranış biçimlerini telkin eden hikâyeler (Yetik, 1991, s. 25) olarak da ifade edilmektedir.

Bâtıl inanç, bid'at ve israiliyyât kelimelerinin anlamlarına baktığımızda, hurâfe kavramının sözlük anlamında ifade edilen, “*akla ve gerçeğe aykırı olmak*” ifadesini de bazı yönlerden içerdiği görülmektedir. Bundan dolayı ifade edilen bu kavramların zaman zaman hurâfe diye adlandırıldığı da bir gerçektir. Fakat bu kavramlar arasında birtakım nüansın varlığı da gözden kaçmamaktadır. Bu karışıklığın netleşmesi için ifade edilen kavramların izâh edilmesine ihtiyaç olduğundan, söz konusu kavramlar kısaca ifade edilmeye çalışılacaktır.

3.1.2.1. Bid'at

“Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Kirâm döneminde görülmeyip, onunla amel edilmeyen, hattâ bir benzeri olmayan ve İslâm'dan olmadığı halde sonradan ortaya çıkan ve ibâdet kabul edilen görüş ve ameller, sünnete aykırı davranışlardır.” (Şimşek, 1990, s. 240). Başka bir deyişle “*Bid'at, dinde kesinlikle yeri olmayan, fakat günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen ve gerçekte dindışı olan, hatta dinin özüne ters düşen inanç ve davranış biçimleridir.*” (Yetik, 1991, s. 25).

3.1.2.2. İsrailiyyât

Sözlükte, “*efsane, kıssa veya bilgi*” anlamlarına gelmekte olup, büyük oranda Yahûdi kısmen de Hristiyan kaynaklarından İslâmî literatürlere geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan bir terimdir (İsrâiliyyât, 2001). Bununla birlikte israiliyyât, Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların yorumu ve benzeri durumlarda ayrıntıya ilişkin bilgi vermiş olmak adına Kitab-ı Mukaddes, özellikle de Tevrat ve Tevrat'ın yorumlarından aktarılan Ehli kitap rivayetleri gibi bilgilerdir.

3.1.2.3. Esâtîr

Bâtıl olan, aslı olmayan uydurma hikâyeler ve “*evvelîn*” kelimesi ile birlikte, “*İslâm öncesi milletlerin yazdıkları hikâyeler, masallar*” (esâtîru'l-evvelîn) anlamlarına gelmektedir (Sakallı, 1990, s. 114). Başka bir ifade ile esâtîru'l-evvelîn, eski batıl dinlerin inanç ve yorumlarından olup, halkın arasında sürüp giderken, müslümanlaşma sırasında “*Müslümanlaştırılarak*” dine katılan mitolojik hikâyeler ve efsanelerdir (Yetik, 1991, s. 25). Esâtîru'l-evvelîn terkibi, Kur'an-ı Kerim'in birkaç sûresinde (Enfâl, 8/31; Mü'minûn, 23/83; Nahl, 16/24) geçmekte olup, hepsinde de genel olarak Kur'an'ın hak olduğunu tebliğ eden Hz. Peygambere inanmamak için müşriklerin bir bahanesi olarak ifade edilmektedir. Zira onlar, bunun doğru olmadığını ve olsa olsa eskilerin uydurmuş oldukları hurâfe ve batıl inanç türünden düşünceler olabileceklerini söyleyerek, “*Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.*” (En'âm, 6/25) demekten kendilerini alamamışlardır.

3.2. Halk İnançlarının Doğuşunda Etkili Olan Bazı Psiko-Sosyal Faktörler

İnsanoğlu halk inançlarına niçin tevessül etmiştir ve onları böyle davranmaya iten sebepler nelerdir? İnsana dair her şeyin daima çok boyutlu bir yaklaşım içinde ele alınmasının (Sambur, 2006, s. 424) zorunlu olduğu gibi, halk inançlarının ortaya çıkmasında da bu çok boyutluluğun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Halk inançlarının ortaya çıkmasının, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik, eşyanın ve olayların mahiyetini bilememek, geleceği bilme arzusu, korku ve stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yön değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma isteği, belirsizlik duygusu, sosyal uyum ihtiyacı, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücü vb. (Köse ve Ayten, 2012, s. 197-203; 2009, s. 54-60) birtakım sebepleri vardır. Ancak çalışmamızın sınırlılıkları bu nedenlerin hepsini açıklamamıza izin vermemekle birlikte, bu bölümde halk inançlarının oluşmasında etkili olan bazı faktörlere kısaca değinilecektir.

3.2. 1.Eşyanın Tabiatını ve Tabiat Olaylarının Mahiyetini Bilememe

Ariston’un Metafizik’ini “*bütün insanlar tabiatı gereği bilmeyi arzular*” iddiası ile açmış olması (Spilka ve diğ., 2001, s. 176) insanın, tabiatında var olan bilme arzusunu tatmin etme yolunda bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiye, istek ve arzuya sahip olduğuna da işaret etmektedir. İnsan bundan dolayı mahiyetini bilmediği şeyleri bir yana bırakmamış bilakis, bunları kendince açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmış, bu durum değişik inanç ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, Tanyu, Frazer’in Avusturalya’daki her kabileye mensup erkek, kadın ve çocuğun ayrı birer totemi olduğuna işaret ettiğini dile getirir ve onun nazariyesini özet olarak belirterek, Totemik ruhun hayalet şeklinde dolaştığını ve kadının da rahminde olan çocuğuna kolaylıkla bir totem buluverdiğini ifade ettikten sonra Frazer’in bu anlayıştan yola çıkarak, bu kabilenin çocuk doğumunun sebebini bilmediklerini ortaya koyduğunu ifade etmiştir (Tanyu, 1984, s. 159).

Eşyanın tabiatını ve tabiat olaylarının mahiyetini bilememe ve kendince yorumlama noktasında günümüz bilim geleneğine aykırı birtakım inançlara sahip olma eğilimi, sadece geçmiş insan topluluklarına ait bir özellik olarak, tarihin derinliklerinde kalmış olmayıp, bunun zaman zaman günümüzün bazı modern insanının da bir açıklama şekli olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda verecek olduğumuz şu örnek gerçekten manidar olacaktır: I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Viyana Üniversitesi’nde Ord. Prof. Olan Commor adında bir Katolik âlim, depremi, “*şeytanın titremesi*” diye tanımlamış, dünyanın güneş etrafında döndüğünü kabul etmemiş, büyücü kadınların diri diri yakılmasını dâhi istemiştir (Turan, 2003, s. 32).

3.2. 2. Geleceği Bilme ve Öğrenme Arzusu

İnsanın varoluşsal olarak sahip olduğu merak duygusu, bir yandan bilimsel düşüncenin belki de en önemli özelliğini oluştururken diğer yandan da, insanın en çok sömürülen yönünü teşkil etmiştir. Bundandır ki, insanoğlu tarihin ilk dönemlerinden itibaren gerek kendisiyle gerekse çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetmeye, istikbâlin neler getireceğini önceden öğrenmeye ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmıştır (Aydın, 1995, s. 134). İnsanoğlunun bu arzuları hiçbir zaman ivme kaybetmeden, günün şartlarına göre değişik görünümeler altında daha da artarak günümüze kadar gelmiş, insanlık yok oluncaya kadar da varlığını sürdüreceği gibi gözükmemektedir. Zaman içinde insanların bu duygularının tatmini için falcılık, huddamcılık, kâhincilik gibi değişik *sözde meslekler* ortaya çıkmış ve toplumda büyük itibar görmüşlerdir (Aydın, 1995, s. 134). Başlangıçta belki de sadece geleceği tahmin edip ona göre hayatlarını düzene koymak, yaşamı kontrol etmek, hayata renk katmak gibi masumâne bir anlayışla ortaya çıkmış olan bu *sözde meslekler* yukarıda da ifade edildiği gibi zamanla bir sömürü aracı haline dönüştürülmüştür.

3.2. 3. Korku ve Çaresizlik

Korku, “*tehlikeli durumlar karşısında gösterilen tepki*” (Jersild, 1974, s. 407) ya da “*bir tehlike karşısında veya bir tehlikeyi düşünürken duyulan kaygı*” (Oğuzkan ve Torunoğlu, 2005, s. 298) anlamlarına gelmektedir. Çaresizlik ise, “*bir işi sonuçlandırmak, bir güçlüğü aşmak, bir tehlikeyi, bir kötülüğü ortadan kaldırmak için tutulan yol: çözüm yolu, çıkar yol, önlem*” (Larousse, V, 1986, s. 2581) diye ifade edilen çare kelimesinin anlamından hareketle, “*bir durum, bir sorun karşısında, hiçbir çare bulamama, hiçbir şey yapamama, çaresiz kalma durumu*” (Larousse, V, 1986, s. 2581) olarak tanımlanmaktadır. Çaresizlik duygusu, korku kavramı ile birlikte, sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik gibi oldukça geniş bir alanı da içine alarak, insanoğlunun varoluşunu koruma güdüsünden hareketle onun ister istemez birtakım davranışlarda bulunmasına sebep olmaktadır. Korkularını yenemeyen insan, doğal olarak kendini de güvende hissedemez. İşte bu noktada insanın bir kutsala inanma ihtiyacı önem kazanmaktadır (Tarhan, 2009, s. 22). Söz konusu kutsal, bir taşı ifade edebileceği gibi, bir yıldızı, bir bitkiyi, bir hayvanı, kısacası canlı veya cansız her şeyi de ifade edebilmekte, birtakım ideolojiler de bu kutsal kavramının sınırlarına dâhil olabilmektedir. Bunun tek kriteri de bunlara inanan insan açısından bunların fonksiyonel olup olmamasıdır. İnsanın çok kuvvetli olan

çaresizlik duygularını gözden kaçırmayan Freud, din ile ilgili olan “yanılsama” teorisini, tabiat ve toplum karşısındaki insanın acziyet ve çaresizlik tecrübeleri üzerine kurmuştur. Freud’a göre, insanın doğa karşısındaki çaresizliği bir yanılsama olarak Tanrı’ya sığınmakla ancak giderilebilmiştir (Freud, 2011, s. 23-24, 55).

Tabiatı itibarıyla insan ruhu, hem korku hem de ümitle doludur. Fıtrat böyle bir terkip ile kurulmuştur. Korku ve çaresizlik gibi durumlarla karşılaşan insan ümit eder... Emin olmak ister (Kutup, 1987, s. 103,104). Onun içindir ki insan, varlığını korumak için tarihi gelişimi süresince taştan, değişik hayvanlardan, muskanın ilk şekillerinden olan fetiş gibi nesnelerden medet ummuş, fal, büyü ve sihir gibi değişik inanç ve uygulamalara başvurmuş, bu uygulamaların doğruluğu veya yanlışlığı bir tarafa o, bu inançtan almış olduğu huzur ve güvenle, içsel hoşluk ve esenliği yaşamış, bu inanç ve uygulamaların ücretlerini de peşin olarak almışlardır. Bu ücret ise insanın yalnız olmadığını hissetmedir (Tarhan, 2009, s. 100).

3.2. 4. Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Faktörler

Toplum içinde mevcut olan her türlü bilgiyi, ilgileri, alışkanlıkları, değer ölçülerini, olaylara bakış açısını ve her türlü davranış şekillerini içine alan maddî ve manevî değerlerden oluşan bir bütünü ifade eden kültür (Turan, 1987, s. 48), etkilemiş olduğu insanların üzerinde birtakım ortak psikolojik etkiler bırakma potansiyeline de her zaman sahiptir. Bununla birlikte, insanın ve insan topluluklarının hayat tarzlarını ve sosyal problemlere ürettikleri çözümleri de ifade eden kültür (Günay, 2005, s. 28), hayatı anlama ve anlamlandırma adına birey ve toplumun yaptığı faaliyetlerle, onların hayatlarında son derece etkili olarak, içinde bulundurdıkları örf ve âdetlerle özel bir dinî çevrenin oluşumunu da sağlar (Armaner, 180, s. 16,17). Ayrıca kültür, bireylerin dinî anlayışının yanı sıra onun duyuş, düşünüş ve davranış gibi birçok özelliğinin şekillenmesinde de etkili olur.

Dünyaya geldiği sosyal ve kültürel bir çevre olan ailede, dil, din, ahlâk, hukuk, gelenek, görenek gibi hayatın her türlü anlayış ve yaşayış şekillerini ve alışkanlıklarını hazır olarak bulan (Yavuz, 1986b, s. 130) birey, sosyalleşme sürecinde toplumda hazır olarak bulduğu bu kültürü içselleştirirken, çoğu zaman seçici davranmak bir yana, mantıksız gibi gözükkenleri de herhangi bir ihtiyacını karşıladığını düşündüğü sürece özellikle benimser ve kişiliğine mal ederek gelecek kuşaklara miras bırakır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, toplumun sahip olduğu kültürü sosyalleşme sürecinde bireylerine aktarmasının yanında, bir de bireyler üzerinde onları farklı arayışlara sürükleyen bir müeyyidesi vardır. Başka bir ifadeyle toplum, devamlı ve sosyal davranış bakımından en önemli engellemelerin kaynağını oluşturur. Toplum, bireyi her çeşit âdet ve gelenekler, düzenlemeler, değerler ve yasaklarla kuşatarak, bazen onun istek ve ihtiyaçlarının hemen tatminine karşı, az-çok aşılabilir engeller oluşturur (Hökelekli, 2009b, s. 86). Bu durum, özellikle psikolojik ihtiyaçlarının tatmini noktasında insanları, hurâfevârî inanç ve davranışlar da dâhil olmak üzere farklı arayışlara sürüklemektedir.

Diğer taraftan, fertlerin sosyo-ekonomik durumları da onların birtakım inançlara meyiletmesine neden olabilmektedir. Genel olarak baktığımızda, özellikle sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan fertler, kısa yoldan para kazanmak amacıyla falcı ve cinci diye tabir edilen insanlara gitmekte iken, realitede herhangi bir şey kazanamamalarına rağmen, kurdukları hayallerle tatmin olmaya çalışmakta; sosyo-ekonomik seviyeleri, standartların üzerinde olan ve dinî bilgiden yoksun olan bazı fertler de meditasyon gibi doğu kültürünün ürünü olan bazı manevî tatmin yollarına başvurumaktadırlar.

3.2.5. Kutsallaştırmanın Yön Değiştirmesi

Köse ve Ayten’e göre, kutsallaştırma din alanında gerçekleşmediği takdirde, içeriği farklı olmakla birlikte, benzer kalıplarda başka alanlara kaymaktadır. Başka bir ifadeyle, gerçek şekilleriyle tatmin edilemeyen, yani bastırılan inançlar başka bir form altında dışarıya vurabilirler (Köse ve Ayten, 2012, s. 200). Zira, insanın en önemli motivasyon kaynaklarından

birisi de anlam bulma arayışı içinde olmasıdır. Hayatı tüm eksiklikleri ile birlikte bir bütün olarak olumlamayı ifade eden anlam arayışı, hakikat arayışı olarak da ifade edilmektedir. Bu anlamda anlam arayışının temel hedefi, insanı evrendeki konumunu olumlu bir yönde belirleyecek olan nihaî bir anlama kavuşturmak ve böylece varlığını anlamlandırma ihtiyacını gidermektir (Karaca, 2015, s. 80). İnsan dış dünyaya ait algılamalarını tutarlı bir bütün haline getirmeyi ifade eden bir örgütlenme, yani bir organizasyon eğilimi ile dünyaya gelir (Kandemir, 2013, s. 82). Bu açıdan bakıldığında insandaki inanma isteği boşluk kabul edemeyeceğinden, her çağda ve her kategorideki insanların bu türden bir inanca sahip olma olasılıkları her zaman mevcutmuş olacakmış gibi gözükmektedir. Çünkü varoluşsal bakımdan insanın bilinmeyi keşfetme, hakikate ulaşma, korku, çaresizlik ve varoluşu anlamlandırma arzusu geçmişten günümüze uzanan tarihi seyrinin her aşamasında insanı en fazla meşgul eden varoluşsal problemlerin başında gelmektedir. Antropolojik verilerin gösterdiği gibi, fiziksel ve toplumsal alanda problemin çözümüne yönelik çabaların sonuçsuz kaldığı durumlarda insan, doyurucu cevaplar bulabilmek umuduyla metafizik referanslara yönelerek (Tarhan, 2009, s. 9) kendini tatmin etmeye çalışmış ve çalışmaya da devam edecektir.

3.3. Dünden Bugüne Türkiye’de Halk İnançları

“Kurt uluyunca ya ayaz olur ya da kar yağar; İncir ağacının altında uyuyanları Şeytan alıp götürür; Elleri diz üzerinde kavuşturmak, parmakları birbirine geçirip el bağlamak iyi değildir, insanın kısmetini kapatır; Kara kedi görmek uğursuzluk getirir; Gece ıslık çalmak günahtır; Bir adam iki kadının arasından geçerse sözü geçmez; Bir kadın iki erkeğin arasından geçerse çocuğu olmaz; Değirmenden gelen unla yapılan ilk ekmeği yiyen kişinin hanımı ölür; Odanın ışığını evin erkeği yakarsa, o ev daima nur içinde ve bereketli olur; Elim kaşınıyor, elime para geçecek” gibi inanç ve uygulamaların dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de bulunduğu bir gerçektir.

Bu gibi inanç ve uygulamalar, edebî eserlere konu olabilecek kadar özelde fertlerin genelde ise toplumların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemişlerdir. Umagan’ın işaret ettiği gibi 19. yüzyıl Osmanlı şiirlerinde bu inanç ve uygulamaların yansımalarını görmek mümkündür. Şöyle ki, bugün bile yaygın bir inanç olan *“halk arasında deli görünen kişinin aslında veli olduğu”* inancı Erzurumlu Emrah’ın dizelerine şu şekilde yansımıştır:

“Emrah bu makamda olandır veli

Hakk’a yakın halka görünür deli”

Aynı şekilde nazar etme ihtimali olan kişinin ilk bakışındaki tesiri bertaraf etmek için çeşitli alet ve edavâtların kullanılması ise Dertli’nin dizelerine,

“Yavuz göze uğrar deyü ol tıfl-ı nevresi

Simli hamâyil takmış ninesi yakasına” şeklinde yansımıştır.

Böylece Dertli, bir taraftan nazardan korunması için sevgilinin yakasına ninesinin “simli muska” taktığını ifade ederken, diğer taraftan da eskilerde böyle bir âdetin bulunduğunu dile getirmiştir (Umagan, 2002, s. 275-276).

Ülkemizde görülen halk inançları, sadece günümüz insanının bir ürünü değil, bu coğrafyada gerek maddî, gerekse de manevî olarak birtakım etkiler bırakmış olan farklı kültür ve medeniyetlerin de bir ürünü olarak mevcudiyetini sürdürmüş ve sürdürmektedir. Batıl inanç ve hurafeler türünden olan bu halk inançlarının birçoğunun hangi din ve kültürden kaynaklandığının veya etkilendiğinin kesin olarak tespitinin yapılması hiç de kolay olmamakla birlikte, biz bu etkileri genel olarak beş başlık halinde incelemeye çalışacağız.

3.3.1. Türkler'in Müslüman Olması

Türkler, inandıkları mefkûreler uğruna ve millî törelerinin muhafazası için, canlarını fedâ edecek kadar cesur oldukları gibi, yabancı kültürlerin etkisine girseler bile, millî kültürlerine olan vefa, yeri geldikçe gönüllerinde yeniden canlanmıştı (Esin, 1977, s. 237). Bundan dolayıdır ki Türkler, asırlar boyunca farklı dinleri benimsemelerine rağmen, bunlardan hiçbirini eski Türk dinî gelenekleri kadar bütün Türklerin manevî hayatlarında derin izler bırakmamıştır (İnan, 1976, s. 61). Türklerin, tek Tanrılı bir din olan İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bile eski inançlarını yeni inanç örtüsü altında devam ettirmeleri, yüzyıllar, belki de binyıllar boyunca kabullendikleri değerlerinden kopamayışlarının bir sonucudur (Kaya, 2001, s. 199).

X. yüzyılda Türk boylarının büyük kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra da İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen büyü ve sihir, İslâm'dan önceki dönemlerden kalan âdetlerle, ayrıca eski İran, Mezopotamya, Mısır ve nihayet Anadolu kültürlerindeki katkılarla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkler'in Müslüman olmaları sırasında bu geniş âlemin Kamları, Budist ve Maniheizt rahipleri yeni dinin yayılmasını önleyemeyince eski geleneklerini korumak için kendi hurafelerini başka milletlerden öğrendikleri âdet ve inançlarla birleştirip bunlara biraz da dinî bir şekil vererek, cincilik, üfürükçülük, muskacılık ve afsunculuğa yeni formlar kazandırmışlardır (Tanyu, 1992, s. 504).

M.Ö. II. yüzyılda Hunlar'da varlığı tespit edilen “Gök Tanrı”, “Güneş”, “Ay”, “Yer-su”, “Ata” ve “Ölüler” gibi Şamanizm'e ait çeşitli kültlerin bir kısmının varlığını bugün bile sürdürdüğü görülmektedir. Bunlara özellikle çağdaş Altaylılar ve Yakutlar'da rastlanmaktadır (İnan, 1995, s. 1). Günümüz Türkiye'sindeki halk inançlarının oluşumunda, bu eski Türk inançlarının yanı sıra, Hristiyanlık, Yahûdilik, Zerdüştilik gibi farklı din ve kültürlerin etkilerinin olduğu da bir gerçektir. Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini de taşımışlar, İslâmiyet'in etkisiyle Arap ve Farslar da Anadolu halk kültürünün oluşmasına katkı sağlamışlardır (Kaya, 2001, s. 199).

Günümüzde hemen hemen hepimizin şahit olduğu halk inançlarının menşeyini araştırdığımızda onların bir kısmının eski doğu inançlarına, bir kısmının ise Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara yerleşmiş olan Türkler'in hayat tecrübelerine dayandığını görmekteyiz. Çocuk sahibi olmak arzusuyla kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanç ve âdeti, geleneksel Türk dinî dönemine kadar uzanmakta ve oradan da adak ve ziyaret inançları şeklinde Müslümanlaşmak suretiyle İslâmî dönemde de varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar da uzanmışlardır (Günay ve Güngör, 2007, s. 102).

Ülkemizde var olan inanç ve uygulamaların birçoğu, ilk dönem Türk din tarihinde hâkim olan dinî-kültürel bir din, yani din ile büyüün iç içe olduğu ve tartışmalı bir biçimde “Şamanizm” diye adlandırılan sistemin bir ürünüdür (Günay ve Güngör, 2007, s. 102). Şamanların okuyup üflenmesiyle hastalıkların düzeleceğine dair inancı (İnan, 1976, s. 102) bugün bile varlığını sürdürmektedir.

Bu bölümde, çalışmamız açısından bir hayli önem arz eden eski Türk kültürlerinin günümüze yansımalarıyla ilgili olarak değişik örnekler vererek, eski inançların günümüzün örf ve âdetlerini nasıl etkilediklerini göstermeye çalışacağız.

Gök Tanrı kültü ile ilgili olarak, göğün kutsallığı hususundaki en yaygın uygulama, elleri göğre açarak dua veya beddua okunması, yeni doğan bebeğin, gerdekten önce damadın, defnedilmeden önce mevtanın göğre kaldırılmasıdır (Kaya, 2001, s. 210).

Eski Türkler'de görülen dağ kültü ile ilgili olarak Anadolu'da pek çok dağ ve tepeyle ilgili efsaneler anlatılır, onların kutsallığından bahsedilir, o dağdaki bir yatıra dua edilir, ona adak adanır ve onun için kurban kesilir. Örneğin; Hacıbektaş'taki *Arafat Dağı*, Kırıkkale'deki *Denek Dağı*, Varto'daki *Kaçkar Tepesi*, Edremit'teki *Kaz Dağı*, Akçakoca'daki *Karkın Dağı*, Ağrı Dağı, Bingöl Dağları, Hasan Dağı, İstanbul Beykoz'daki *Yuşa Tepesi* kutsallaştırılan dağ ve tepeler arasındadır. Anadolu'daki bazı dağ ve tepelerin üzerlerinde bulunan bu yatırlar, genel

olarak bu dağların adlarıyla anılmaktadır. Ancak yataının tarihî şahsiyeti ve gerçekliği pek saptanamaz. Bu durum, İslâm öncesi dönemlerdeki dağ kültürünün, İslâmî dönemde kimliği bilinmeyen evliya halini aldığını düşündürmektedir (Ocak, 2005, s. 121).

Diğer Türk inançlarından biri olan ve günümüzde özellikle hastalık tedavisi sebebiyle ağaç kültürünün kullanılmasının ilgi çekici örneklerini görmekteyiz. Örneğin; Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ndeki Balım Sultan Türbesi'nin önündeki dut ağacı bu amaçla kullanılmaktadır. Şöyle ki; bu ağacın kabuğunun diş ağrısına iyi geldiğine inanılır ve bu ağacın kabuğu ağrıyan dişin üzerine konur (Eröz, 1992, s. 105). Bu örnekte, ata ve ağaç kültürü birleştirilmiştir. Dut ağacının, türbenin önünde bulunması sebebiyle, türbedeki ulu şahsın ruhuyla bağlantı kurulmaktadır. Ulu şahsın ruhu, ağacın kabuğunu da kutsal ve koruyucu bir hale getirmiştir. Tıpkı şamanların, hastanın ağrısını kendi üzerlerine aldıklarına inandıkları gibi ağacın kabuğunun da diş ağrısını kendine geçirdiğine inanılır. Böylece kültürler, temas büyüsüyle birlikte kullanılmış olur (Kaya, 2001, s. 207).

Eski Şamanist kavimlerin ağaç kültürü, Hristiyanlara geçerek "Noel Ağacı" şekline dönüşmüş, bu ağaç, yılbaşında Hristiyan dünyasında olduğu gibi, ülkemiz kültürüne de girmiştir. Hristiyanlar bu ağaç kültürünü, Hz. İsa'nın doğumu hakkındaki bir efsaneye dayandırarak kitaplarına uydurmuşlar ve ona dinî bir hüviyet kazandırmışlardır (Erdil, 2006, s. 13).

Eski Türklerdeki ölüm kültürünün yansıması ise, bütün Anadolu'da olduğu gibi Caferiler tarafından da uygulanmakta ve belirgin bir toplumsal değere sahip olan bazı cenaze törenlerinde görülmektedir. Örneğin; Göktürkler'de ölüm halinde yas törenleri yapılır, matem sırasında saç baş dağıtılır, yüz ve kulaklar bıçakla çizilerek kan akıtılırdı. Daha sonra ise yemek vermek âdet haline gelmiştir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Oğuzlar'da da ölünün hatırasına törenler düzenlenir (Bayraktar, 2006, s. 90) ve düzenlenen bu törenlere "yuğ" denirdi. Genellikle ölenler için at yarışları yapılır ve "ölü aş" denilen ziyafetler verilirdi. Ölülere at, sığır ve koyundan kurbanlar da sunulurdu (Tümer ve Küçük, 1993, s. 83). Güngör, ölü için yapılan "yoğ" töreniyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Yoğ- Yuğ törenleri, Türk toplulukları açısından önemli törenlerdir. Ölünün arkasından ağıt yakmak / söylemekle başlanılan *yuğ-yoğ* törenleri günümüzde ölümü müteakip verilen "*ölü aş*, *can aş*, *kazma takırtısı*, *can pidesi* vb." isimli yemekle devam etmektedir. Özellikle Orta Asya Türk topluluklarında ölünün ruhunu teskin ve onun kötülüklerinden korunmak amacı ile verilen bu yemek, Anadolu'da mahiyet değiştirerek ölüye sevap olsun inancı ile verilmeye devam etmektedir. Örneğin ölmüş olan yakınlarını rüyasında gören kimse, sabah kalktığı anda onun için mutlaka bir sadaka verir, iyilikte bulunur, hayır yapar. Hatta bu durum o kadar yaygın bir hâl almıştır ki, hiçbir neden yokken sabah size çay ısmarlayan birine ilk söylenen söz "*Dedeni rüyanda mı gördün?*" dır." (Güngör, 2007, s. 4).

Yine eski Türkler'de görülen kansız kurbanların bir türü olan "*saçı (libation)*"nın yansımaları değişik bir şekilde ülkemizde de görülmektedir. Bu dinî terim, bütün Türk boylarında ortak ve Moğollar'da "*saçu*" olarak geçmektedir. Kanlı kurbanlara "*tayılga*" yahut "*hayılga*" dendiği gibi *saçı* ya da "*saçılga*" yahut "*çaçılga*" denmektedir (Bekki, 1996, s. 16-28). Mahiyet itibarıyla *saçı*, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan *iye* ve *ruhlara* sunulan, onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibarıyla bir cins kurbandır (Kalafat, 1995:111). Göçebe Türk boylarında süt, kımız, yağ, bulgur karıştırılmış süt, *saçı* olarak kullanılan şeylerdendir (Bekki, 1996, s. 16-28).

Saçı, hayatın her safhasında görülür. Çocuk dünyaya gelince, çocuğun ilk dişi çıkınca, ilk defa saç tıraşı olunca yapılan pratikler ile ölen bir kişinin ardından yapılan yardımlar da saçı olarak değerlendirilebilir. Saçı, giderek İslamiyet'in de etkisiyle "sadaka" ile aynileşmiştir (Kalafat, 1995, s. 111). "*Darısı başımıza!*" temennisinin bu tür bir saçı âdetinin kültürümüzdeki kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır (Günay ve Güngör, 2007, s. 96).

Taş kültü günümüzde Yakutlar, Kırgızlar, Tatarlar, Azeriler, Türk Kazakları ve Makedonya'daki yörükler arasında, ayrıca Türkistan ve Kıbrıs'ta varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da kutsal kabul edilen taş ve kayalar, bir menkıbeyle bağlantılı olarak evliya kültürüyle birleştirilmiştir (Kaya, 2001, s. 205). Böyle bir taş kültürünün Hızır ile bağlantılı bir versiyonuna Trabzon ili Şalpazarı ilçesi Kadırga yaylasının *Don Taş* mevkiinde anlatıldığına bizzat şahit oldum. Şöyle ki; Çok eski tarihlerde bir kadın koyunlarını, kazanlarını ve köpeğini alarak, karların erimediği bir mart ayında yaylaya gitmek için yola çıkmış. Yolda giderken daha sonradan Hızır (a.s.) olduğu söylenen bir zat, kadına, henüz karlar erimeden nereye gittiğini sormuş. Kadın da, “*yaylaya gidiyorum*” cevabını verince, o kişi, karlar erimediği için yaylaya gitmenin tehlikeli olacağını, gitmekte kararlı ise “*inşaallah*” demesi gerektiğini söylemiştir. Kadın da:

“*İnşaallahı maşallahı yok,*

Mart’ı arkama attım,

April(Nisan)’i önüme kattım.”

diyerek yoluna devam etmiştir. Çok geçmeden kadın, koyunları, köpeği ve kazanlarıyla birlikte taşa dönüşmüştür. Bugün bile dikkatli bir şekilde bakıldığında koyunlara benzetilen taşlardan dolayı, bu menkıbeye nisbetle o mevkiye “*Don Taş*” denmektedir.

3.3. 2. Farklı Dinlerden Kalmış Olan Dinî ve Kültürel Etkiler

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren değişik kültür ve medeniyetlere beşiklik yapmış olan Anadolu, ister istemez ev sahipliği yapmış olduğu bu kültür ve medeniyetlerin örf – âdet, din – dil gibi unsurlarından da etkilenmiş, bu etkiler değişik dönemlerde konjektürel olarak farklı görünümeler altında günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Önceden Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi dinlere bağlı olan din adamları, Câhiliyye devri Arap kültürüne ait hurafelerin câhil halk tabakası arasında yayılmış olmasını fırsat bilerek daha çok şaman afsunlarına âyetler, Kâbe, Levh-i Mahfûz, Arş, Kürsî gibi İslâmî motifleri karıştırmak suretiyle mesleklerini yeni dinlerinde de devam ettirmişlerdir. Şamanizm’den intikal eden *su kültü*, Yahudilik’ten geçen *tılsımlar*, Hristiyanlık’tan kalan *türbeleri kutsallaştırma* hurâfeleri bu konudaki bazı örneklerdir (Yavuz, 1998, s. 382).

Ayrıca, Anadolu’daki halk inançlarının oluşmasında, Eski Türklerin sahip olduğu Şamanizm sisteminin etkisi olmakla birlikte, bu etki mutlak manada Şamanizmle sınırlı kalmamıştır. Her ne kadar Şamanizm, günümüz Anadolu’sunu etkileyen en önemli unsur olmakla birlikte, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin de etkilerinin olduğu bir gerçektir.

İran dinleri içerisinde, tek Tanrı inancına yer vermesi bakımından en dikkat çekici olanı, adını kurucusu Zerdüş’ten alan Zerdüştlük’tir. Bu dine, dayandığı tek Tanrı Ahura-Mazdah’a nisbeten “Mazdeizm” de denmektedir (Tümer ve Küçük, 1993, s. 107). III. yüzyılda Maniheizm, Mısır başta olmak üzere Afrika’da büyük bir ilerleme göstermiş, IV. yüzyılda Afrika yoluyla İspanya ve İtalya’ya geçmiş, uzun bir süre Anadolu’da yayılma imkânı bulmuştur. Emevîler döneminde rahat bir hayat süren Mani dini mensupları, Abbasîler tarafından başlatılan tercüme faaliyetlerine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlar, Maniheizm metinlerin Arapça’ya tercüme edilmesini sağlamışlardır. İnançlarından dolayı bu dönemde Mani dini mensupları, İslâm literatüründe “Zındık” diye anılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Hristiyan teologların Maniheizm’e karşı yazdıkları eserlerin çokluğuna bakılırsa bu dinin, Hristiyan dünyasını da tehdit ettiği söylenebilir. Maniheizm’de İslâm’ın emrettiği gibi olmasa da namaz, oruç, abdest gibi ibadetlerin varlığı bu dinin değişik inanç ve uygulamalarının Anadolu’da yayılmasına vesile olmuştur (Güngör, 1988, s. 148,149,150).

Eski dönemlerde Zerdüş’ten rahipler, dinî temizlik idealini ateşle simgelemişler, bundan dolayı da tarihe, “*ateş yakıcılar*” şeklinde geçmişlerdir (Özalp, 1994:450). Hatta ateş motifi onlar

için kutsallık derecesinde önemli olduğu içindir ki, Eski İran paralarında bu motife de yer verilmiştir (Gündüz, 2007, s. 680). Bunun sonucunda, Zerdüştlüğün yaygın olduğu İran’da ateş, o zamanlarda İran dinî yapısının en göze çarpan niteliği halini almış ve güneşin sızmasına bile izin vermeyecek şekilde ateş tapınakları yapılmıştır. Ancak, İslâm dininin İran’da yayılmasından sonra, Zerdüştilik sınırlı bir biçimde 3 yüzyıl varlığını sürdürmüş, 8-10. yüzyıllarda artık yaşama şansını yitirdiği için Zerdüştiliğin son temsilcileri İran’ı terk edip, Hindistan’a yerleşmişlerdir (Özalp, 1994:450). Zerdüştilik’teki genel inanışa göre ateş, her şeyi yaktığına göre üzerinden atlayan kimselerin de günahlarını yakmakta ve onları temizlemektedir. Özellikle, Hıdrellez gibi önemli gün veya gecelerde bu işlem gerçekleştirilirse insanın bütün günahları, üzerinden atladığı ateşe düşerek yanacak ve böylece insan, günahlarından arınmış olacaktır. Bu tür bâtıl inançlar, zamanla kendi sınırlarını aşarak Müslüman toplumların arasına girmiş, dilek veya günah kavramlarıyla da süslenerek bir bid’at ve hurâfe hüviyetine bürünmüştür (Varlı, 2008, s. 282).

Dünyayı öküzün boynuzuna yerleştiren tasavvur da İran kaynaklıdır ve Türkler arasında bu anlayış, Müslüman olduktan sonra yayılmıştır (Günay ve Güngör, 2007, s. 88). Zira, birçok konuda olduğu gibi bu inanç da büyük bir olasılıkla, daha önceden Müslüman olan İranlıların bu inançlarının sonradan Müslüman olan Türkler tarafından dindenmiş gibi algılanmasıyla onlar arasında yayılmıştır. Bu inancın yanlışlığını Ömer Hayyam, bir rubaisinde şöyle dile getirmiştir:

“Gökyüzünde bir öküz var ki, adı Ülker’

Başka bir öküz de yerin altında saklıdır

Sen ey zekâ, gözünü aç da bu iki öküzün

Arasında ne kadar eşek bulunduğunu gör” (Turan, 2003, s. 64).

Ayrıca, “Kaf” dağı hurâfesi de İran efsanelerinden kültürümüze geçmiştir. Zira, Eski İranlılar “Kaf” isminde kutsal bir dağ ile onun üzerinde “Anka” adında bir kuşun varlığına inanmışlardır. Bu kuşa ait efsaneler Osmanlı edebiyatına dâhi girmiştir (Erdil, 2006, s. 11). Bu inanışın Kur’an kaynaklı olduğu inancı ise tamamen yanlış olup, Kur’an-ı Kerim’de Kafdağı ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığı gibi sahih hadislerde de böyle bir bilgi yoktur.

Özet olarak söyleyecek olursak; Mısır, Babil, Hindistan, Roma, Keldânistan ve Orta Asya gibi yerlerden ve Hint dinleri, İran-Acem âdetleri, Yahûdilik, Hristiyanlık ve Şamanizm gibi din ve kültürlerden birçok Bid’at ve hurâfe ile bâtıl inançlar farklı coğrafyaların kültürlerini etkilediği gibi toplumumuzu da derinden etkilemiştir (Varlı, 2008, s. 24).

3.3.3. Hz. Peygamber Adına Uydurulmuş “Sözde Hadisler” ve İslâm Mitolojisi

Dinin farkında olmadan yozlaştırılmasının yanı sıra bilerek ve kasten aslından uzaklaştırılması da ister istemez, birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında hiç kuşkusuz, İlâhî kaynaktan gelen vahiylere, ilk uygulayıcısı olan Peygamberlerin zamanındaki parlaklığının kaybolması, flulaşmasıdır.

Hristiyanlık ve Yahûdilikteki kadar olmasa da Hz. Peygamberin vefatından sonra birtakım hesaplar uğruna ve O’na rağmen din yozlaştırılmaya çalışılmıştır. O’na rağmen diyoruz, zira Hz. Peygamberin, *“Bile bile her kim bana (hadis) isnâd ederek yalan uydurursa Cehennemdeki yerine hazırlansın.”* (Müslim, “Zühd”, 72) şeklindeki uyarılarına rağmen birtakım hadisler uydurulmuştur.

Şîa fırkalarından tefsirle uğraşan Zeydiyye, İsmailiyye gibi belli başlı gruplardan olan İmamiyye, Kur’ân’daki bütün övgü âyetlerinin, imamlar ve onları sevenler hakkında; bütün kötöleme ve azarlama âyetlerinin de imamların muhalifleri ve düşmanları hakkında nazil olduğunu kabul etmişlerdir (Ateş, 1975, s. 147-160).

Hz. Peygamberin ruhbanlığı yasaklamasına rağmen tasavvufun doğuşu aşamasında, Hasan Basrî ve Râbia gibi ilk sûfiler evlilikten kaçınmakla yetinmemiş, aynı zamanda evliliği

kötü görmüşlerdir. Hatta, hicrî ilk iki asır gibi erken bir devrede bekârlığı haklı çıkarmak için bazı hadisler uydurulup Peygambere nispet edilmiştir (Fahri, 1992, s. 218). Safevîler de Seyyid, yani Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini gösteren belgeler uydurmuşlardır (Dalkıran, 2002, s. 61).

Çoğu zaman tecrübe, sadece ritüelle değil, hikâye şeklinde ve mitsel olarak da ifade edilmiştir (Kayıklık, 2006, s. 492). Bu durum diğer dinlerde olduğu gibi İslâm dini mensupları arasında da yaygın olarak kullanılmış, bunun sonucunda da “İslâm Mitolojisi” denilen sözde dinî bir kültür oluşmuştur.

İslâm Mitolojisi, bâtıl inanç ve hurafelere kaynaklık etmiş ve bunların unutulup gitmelerini önleyerek toplumun hafızasında her zaman birtakım izler bırakmıştır. Hemen belirtelim ki, buradaki İslâm'dan kasıt şüphe yok ki, Kur'an-ı Kerim'de yazılı olup, Hz. Peygamber'in tebliğ edip hayata geçirdiği, İslâm'ın ana inanç, ibadet, ahlâk ve muamelât kurallarından oluşan, kısacası bizatihi İslâm dininin kendisi değil, Hz. Peygamber'in vefatı sonucu onun kişisel karizmasının ortadan kalkmasının ardından, eski kavmî zihniyetlerin yeniden devreye girmesiyle başlayan tarihsel süreç içinde oluşan, İslâm anlayışı ve bu anlayışın oluşturduğu kültürdür. O halde bu kavramla kastımız, “İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren, başta Arap yarımadası Arapları olmak üzere, İslâm idaresine dâhil olan muhtelif halkların kültürlerinden değişik yollar ve vesilelerle İslâm kültürüne geçen, ama İslâmî renk ve kalıplarla yeniden üretilerek benimsenen, özümşenen, İslâm kültürü içerisinde yayılıp-tabiri caizse- “İslâmîleşen”, dolayısıyla muhtelif İslâm İlâhiyat kaynaklarında kendine yer bularak, halk arasındaki inanç unsurlarına dönüşen, edebiyat ve sanat ürünlerine konu veya ilham kaynağı olan bir “mitolojiler bütünüdür.” (Ocak, 2009, s. 138).

Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi, Hz. Musa'ya kısa bir süre yol arkadaşlığı yapan ve hakkında yalnızca, kendisine Allah tarafından ilim verilmiş bir kul mealinde, ismi dahi zikredilmeksizin tek bir ibare bulunan bir şahsiyet hakkında (Kehf, 18/65), zamanla nasıl oluyor da bütün İslâm dünyasında ma'lum bir Hızır kültü oluşturuluyor, en üst kademededen en alt kademeye kadar Müslüman halkların inancı haline gelebiliyor ve hakkında muazzam bir malzeme yığını birikebiliyor? Bu imajın nasıl teşekkül ettiği, nasıl ve nereden alıntılanarak İslâmî kaynaklara dâhil edildiği ve yüzlerce yıl bu kaynaklarda nasıl yer bulabildiği (Ocak, 2009, s. 141) sorusunun esaslı bir şekilde cevaplandırılması gerekmektedir.

3.3.4. Cahiliyyenin İzleri

İslâm, tam bir aydınlık ve bilgi dini olduğu için, Arabistan'da İslâmiyet'in yayılmasından önceki devre, daha dar anlamı ile Hz. İsâ'dan sonra Hz. Peygamberin gelmesine kadar geçen zamana “cahiliyye” devri adı verilmiştir (Pusmaz ve Ağırakça, 1990, s. 296). Aslında bu devrin asıl özelliği bilgisizlik değil, aksine İslâmiyetten önceki bu devrin, göze çarpan en kabarık çizgisi, zorbalık ve zorbalığın muhtelif şekilleridir. Yani, zulüm, çocukları toprağa diri diri gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve satvetin yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zinâ yaparak ve keyf ederek sıhhatini harcamak, “Câhiliyye” devrinin belli başlı özelliklerindendir (Damışman, 1956, s. 194).

Bu devrin en önemli özelliğinin başında gelen bâtıl inanç ise, “Biz onlara ancak bizi daha çok Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” (Zümer, 39/3) bahanesi ile bazen hamurdan bazen ise ahşaptan yaptıkları putlara tapınmalarıdır.

Kendilerince namuslarını ve haysiyetlerini korumak, bazen de sakat ve “çirkin” olarak doğan çocuklardan kurtulmak için çocukların diri diri gömülmesi bu devrin en çarpıcı bâtıl inançlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde devrin şiir edebiyatında dahi kendisine çok fazla yer edinecek kadar şarap içmeye önem verip, tefecilik yapmayı gelenek haline getirmiş olmalarından dolayı Kur'an'ın, “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin.” (Âli İmrân, 3/130) ikazı ile uyarılan insanların yanında hanımına:

“Ben ölürsem, sen, âciz ve konuşma bilmeyen

İki yüzlü ve kumar bilmeyen birini isteme.”

diyecek kadar kumara düşkün olan şairlerin varlığı da bir gerçektir (Pusmaz ve Ağırakça, 1990, s. 296). Yine bu devirde, sihir, cincilik, kehanet, fal okları, yıldızlara bakmak, küçük kareler çizip içlerine harf veya sayı yazmak, düğüm atmak ve üflemek gibi yollarla büyü yapmak da oldukça yaygındı (Tanyu, 1992:506).

Bütün bu âdet ve inançlar, Arapların İslâmiyet’i kabul etmesinin ardından bütünüyle ortadan kalkmamış, günün şartlarına göre farklı görünümeler altında az veya çok etkisini sürdürmüş ve sürdürmeye de devam etmektedir.

3.3. 5. Batıl İnanç ve Hurâfeler İle İlgili Yayınlar ve Popüler Kültür

Bugün, radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçları, hiçbir dönemde görülmediği kadar hayatımızın etkin ve belirgin bir parçası haline gelmiştir. Medya şu veya bu şekilde gündemimizi belirlemekte, günlük yaşamımızın akışı medyalar tarafından biçimlendirilmekte ve yönlendirilmektedir (Kaplan, 1991, s. 1). Medyanın bu etkin özelliği, art niyetli insanlar için adeta bulunmaz bir fırsat olarak ortaya çıkmış, medya kullanılarak İslâmî inanç ve değerlere aykırı birtakım inanç, ideoloji ve ritüeller, dinî bilgiden yoksun halklar tarafından bazen bilerek bazen de bilmeyerek içselleştirilip uygulanmıştır. Ayrıca, halkın kendiliğinden doğa ve toplumsal çevresiyle kurduğu ilişkilerin bir uzantısı olarak ürettiği, yaşattığı, katıldığı halk kültürünün yanı sıra, bir de doğanın bir uzantısı olmayıp, kurgusal nitelikte olan popüler kültür vardır ki, bu kültür, yukarıda ifade ettiğimiz kitle iletişim araçları vasıtasıyla hızla yayılan niceliksel fazlalığın yanında niteliksel yoksulluğun kültürüdür. Film kahramanları, çizgi film karakterleri vb. popüler kültür vasıtasıyla adeta küçük bir köye dönüşen dünyamızda bir uçtan bir uca çok hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Sezal, 2003, s. 123). Bir zamanlar bütün dünyada bir fenomen haline gelen çizgi film kahramanları Şirinler’in Kominizmin propagandasını yaptığı ifade edilirken bu gibi daha birçok ideolojinin kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaygınlaştığı bir gerçektir. Aynı şekilde ebedi âleme göç eden Müslümanlar için yaptığımız, “*Allah nur içinde yatırsın*” duasının da son zamanlarda popüler kültürün yıkıcı bir mirası olarak, “*Işıklar içinde yatsın*” şeklinde telaffuz edilmeye başlandığı da bir gerçektir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanoğlunun korkuları, ümitleri, eşyanın mahiyetini bilememesi ve kendince açıklamaya çalışması, gelecek ile ilgili düşünce ve yorumları tarihin en eski devirlerinden bu yana hep var olmuş ve bundan sonra da var olmaya devam edecek gibi gözükmektedir. Halk inançlarının günümüze kadar gelmesinin tarihi temelleri ortadan kalkmış olsa bile bu inançlar farklı formlar altında varlıklarını sürdürebilecektir. Zira bu inançların kaynağı temelde insandır ve insanın psikolojik yapısı bu inançların varlığını garanti altına alacak bir özelliğe sahiptir. İnsan zihninin tutarsızlık kabul etmemesi, her şeyi apaçıklık ve kesinlik ilkesi çerçevesinde bilmek istemesi, çevresinde olup biten olgu ve olayların hepsini anlamlandırma arzusu ile dünyaya gelmesi, bu inançların da sürdürülmesinde önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

Evren, insan için her an açıklanma ihtiyacı doğuracak genişlikte olan olgu ve olaylarla doludur. Kaldı ki, bugün bilimin açıklayıp, bilimsel gerçeklik hanesine yazmış olduğu bilgiler yarın değişebilme potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat insanın psikolojik yapısından kaynaklanan merak, anlama ve anlamlandırma vb. ihtiyaçları bilimsel açıklamaları bekleyecek kadar sabırlı değildir. Bununla birlikte, birey ve toplumun kendileri için daima bir gerçeği ifade ettiklerine ve bunlardan bir fayda elde ettiklerine inandıkları inanç ve uygulamalar daima var olacaktır. Ancak burada önemli olan nokta şudur. Bugünün modern insanı için bilimin şekillenmesine yönelik ilham kaynağı olan bu inanç ve uygulamaların hiçbir kritiğinin yapılmadan “boş inanç”, hurâfe” vb. şeklinde etiketlenerek yok sayılması bilimsel gelişmenin de sekteye uğramasına neden olabilir. Bir zamanlar, gök gürlemesinin nedenini “*Tanrı’nın arabasının teker sesleri*” olarak anlayıp, açıklamaya ve böylece hayatı kontrol etmeye (ki,

bunlar bilimin üç fonksiyonudur) çalışan insan olmasaydı, insanoğlu bugün uzayı keşfetme cesaretini de gösteremezdi.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2007). *Kur'an-ı Kerim Medâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisi I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Atalay, Hâmit. (1999). *İngilizce-Türkçe Sözlük (J-Z)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, T. (2004). *Dini Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, S. (1975). “İmamîyye Şîasının Tefsir Anlayışı”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1945, sayı: 20, 147-172.
- Aydın, M. (1995). *Fal*, İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 12, s. 134-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayhan, İ. ve Yazar, F. (2005). “Batıl İnançların Psikolojisi”, Pivolk, 2005 (4), sayı: 17, 15-19.
- Bayraktar, A. (2006). “Keçiören Caferilerinde Ölüm Adetleri ve Uygulamaları”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006 (11), sayı: 2, 85-93.
- Bekki, S. (1996). “Türk Mitolojisi’nde Kurban”, Akademik Araştırmalar, 1996 (1), sayı: 3, 16-28.
- Çay, A. (1985). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Dalkıran, S. (2002). “İran Safevî Devleti’nin Kuruluşuna Şîî İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sayı: 18, 55-102.
- Danışman, N. (1956). “Câhiliyye Kelimesinin Mâna ve Menşei”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1956 (5), sayı: 1-5, 192-197.
- Erdil, K. (2006). *Yaşayan Hurafeler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafdağı. (1991). *Şâmil İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 281-281), İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Eroğlu, A. H. (2000). “Hristiyanların Bölünme Sürecine Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000 (51), sayı: 1, 309-325.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik ve Bektâşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Esin, E. (1977). “Millî Kültür Tarihi Safhalarına Bakış”. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi, 1977, sayı: 2, 237-292.
- Fahri, M. (1992). *İslâm Felsefesi Tarihi*. Kasım Turhan (Çev.). İstanbul: İklim Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Bir Yanılsamanın Geleceği*. Hasan İlhan (Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Günay, Ü. (2005). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, sayı: 15, 5-36.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2007). *Başlangıçlarımızdan Günüme Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Göngör, Harun. (2007). “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”. (Yayına Hazırlayanlar, Ülkü Çelik Şavk, Yunus Koç, Fatma Türkyılmaz, Mikail Cengiz), ss. 1-6, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler (16-17 Nisan 2007 Hacettepe Üniversitesi Sıhhiye Yerleşkesi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
- Güngör, H. (1988). “Maniheizm”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1988, sayı: 5, 145-166.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hökelekli, H. (2009a). *Din Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2009b). *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyallar ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1952). "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1952, sayı: 4, 19-30.
- İsrâiliyyât. (2001). *İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, s. 195-199). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jersild, A.T. (1974). *Çocuk Psikolojisi*. Gülseren Günçe (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kalafat, Yaşar. (1999). "Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi". Milli Folklor. Cilt 6, sayı 44, s. 88-91.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kandemir, M. (2013). Bilişsel Gelişim, Terzi, Ş.I, (E.d.). *Eğitim Psikolojisi* içinde (ss.75-132). Ankara: Pegem Akademi.
- Karaca, F. (2015). *Din Psikolojisi*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kaplan, Y. (1991). *Enformasyon Devrimi*. İstanbul: Rey Yayınları.
- Kaya, M. (2001). "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri". Folklor/ Edebiyat, 2001 (7), sayı: 25, 199-218.
- Kayıklık, H. (2006). "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi". İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı: 3, 491-499.
- Kılıç, A. (2001). *Isparta Yöresi Halk İnançları, Uluslar Arası Anadolu Kongresi Bildirileri*. Eskişehir-Ankara: Evrak Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2010). *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2009). "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2009 (9), sayı: 3, 45-70.
- Kutup, S. (1991). *Fî Zılâl-il Kur'an*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Larousse (1986). *Çare* (cilt 5, s. 2581). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan 'Mitolojik' Kültür: 'İslâm Mitolojisi' Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)". Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2009 (6), sayı: 1, 137-163.
- Ocak, A. Y. (2005). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuzkan, F. ve Sibel T. (2005). *Korku, Yeni Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Özalp, Ahmet. (1994). *Zerdüştlük*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 6, s. 448-450). İstanbul: Şâmil Yayınevi
- Pusmaz, D. ve Ahmed, A. (1990). *Câhiliyye*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 1, s. 269-270). İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Sakallı, Talat (1990), "Esâtîru'l-Evvelîn", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Sambur, B. (2006). "Din ve Psikoloji İlişkisini Yeniden Düşünmek". İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı:3, 423-440.
- Sencer, M. (1968). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul: Ge-Da Yayınları.
- Sezal, İ. (2003). *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Spilka, B., Shaver, P. ve A. Kirpatrick, L. (2001). "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi". Çev. Kuşat, A. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 11, 173-196.
- Şimşek, M. S. (1990). *Bid'at*. Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 1, s.240-241). İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Tanyu, H. (1992). *Büyük*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 6, s. 501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanyu, H. (1987). *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Tanyu, H. (1984). "Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1984 (26), sayı: 1, 155-172.

- Tanyu, H. (1976). “Dinî Folklor veya Dinî-Manevî İnançların Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1976, sayı: 21, 123-142.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoglu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2006). “Konferans: Modern Psikoloji ve Din”. İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı: 3, 539-542.
- Turan, M. (2003). *Tarih Anekdotaları*. Sakarya: Matsan.
- Turan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Tümer, G. (1975). *Birûni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Umagan, S. (2002). “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Şiirine Yansıyan Âdet ve Gelenekler”. Ekev Akademi Dergisi, 2002 (6), sayı: 13, 273-282.
- Ülken, H. Z. (1971). “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1971, sayı: 17, 1-28.
- Varlı, M. (2008). *Bidat, Hurâfe ve Bâtıl İnançlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.
- Yavuz, K. (1986a). “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 5, s.87-108.
- Yavuz, K. (1986b). “Dinî İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 7, 129-142.
- Yavuz, Y. Ş. (1998). *Hurâfe*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 18, s. 382-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yel, A. M. (1998). *Hurâfe*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 18, s. 381-382). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yetik, Z. (1991). *Hurafe, Hurafecilik*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 3, s.25-25) İstanbul: Şâmil Yayınları